

Les primeres revistes professionals i científiques de l'educació física espanyola (1882-1936)

The First Spanish Physical Education Professional and Scientific Journals (1882-1936)

XAVIER TORREBADELLA I FLIX

Facultat de Ciències de l'Educació
Universitat Autònoma de Barcelona (Espanya)

Autor per a la correspondència

Xavier Torredabella i Flix
xtorreba@gmail.com

Resum

Es presenten les primeres revistes científicotècniques i professionals de l'educació física publicades a Espanya durant el període de 1882-1936: *El Gimnasio* (1882), *El Ginnasta Español* (1882), *La Ilustración Gimnástica* (1886-1887), *La Regeneración Física* (1895-1897), *La Educación Física Nacional* (1899 i 1905), *La Educación Física* (1919 i 1932), *Gimnástica* (1934) i altres revistes afins. Es descobreix com aquestes publicacions van tenir una posició estratègica que va coadjuvar a certificar un espai tècnic, doctrinal i professional en l'àmbit de l'educació física i de les pràctiques gimnàstiques i esportives. Entorn d'aquestes publicacions específiques, l'objecte d'estudi se centra a destacar els seus principals valedors, analitzar l'orientació científica i professional de la publicació i l'impacte sobre el procés d'institucionalització de l'educació física. Així es demostra com aquestes revistes van representar els pilars ideològics i reivindicatius de l'educació física espanyola i, per tant, el seu poderós influx en la creació dels principals projectes institucionals que es van concretar en actuacions tan importants com la Llei de 9 de març de 1883, la creació de l'Escuela Central de Gimnástica (1887), l'Asociación de Profesores y Profesoras Oficiales de Gimnástica (1891), la creació de les primeres càtedres de gimnàstica als instituts d'ensenyament secundari (1896), la Federación Gimnástica Española (1898), l'Escuela Central de Gimnasia (1919) o l'Escuela de Educación Física (1933).

Paraules clau: educació física, gimnàstica, esports, revistes espanyoles, període 1882-1936

Abstract

The First Spanish Physical Education Professional and Scientific Journals (1882-1936)

We present the first scientific, technical and professional physical education journals published in Spain during the period 1882-1936: *El Gimnasio* (1882), *El Ginnasta Español* (1882), *La Ilustración Gimnástica* (1886-1887), *La Regeneración Física* (1895-1897), *La Educación Física Nacional* (1899 and 1905), *La Educación Física* (1919 and 1932), *Gimnástica* (1934) and other related journals. We show how these publications held a strategic position that helped to secure a technical, doctrinal and professional space in the field of physical education and gymnastic and sporting practice. Based on these specific publications, the purpose of the study focuses on highlighting their main champions and analysing the scientific and professional approach of the publication and its impact on the institutionalisation of physical education. This demonstrates how these journals became the cornerstones in the ideology and recognition of Spanish physical education and hence their powerful influence in the implementation of major institutional projects which took shape in events as important as the passing of the Act of 9 March 1883, the founding of the Central Gymnastics School (1887), the Association of Official Teachers of Gymnastics (1891), the setting up of the first departmental heads of gymnastics in secondary education schools (1896), the Spanish Gymnastics Federation (1898), the Central School of Gymnastics (1919) and the School of Physical Education (1933).

Keywords: physical education, gymnastics, sports, Spanish journals, period 1882-1936

Introducció

Aquest estudi pretén aclarir el protagonisme que van exercir les primeres revistes espanyoles de l'educació física i destacar la seva contribució al procés d'institucionalització i reconeixement doctrinal i científic de la matèria.

Les principals fonts d'informació han estat les mateixes revistes i la seva anàlisi formal i de contingut, que ha facilitat la interpretació del context històric. En les categories d'anàlisi hem considerat les característiques formals de les revistes, el seu lloc de publicació, el període de publicació, els números editats, els

seus promotors i directors, els objectius de les revistes, les seccions, tipus i principals articulistes, els temes abordats o posicionaments ideològics. Altres fonts per abordar l'objecte d'estudi se sustenten en les investigacions prèvies de l'autor (Torrebadella, 2000, 2009, 2011).

S'ha escollit el període entre 1882 i 1936, perquè personifica el naixement de les primeres revistes científicotècniques i professionals de l'educació física espanyola. Es tracta d'un període de la nostra història encara poc conegut i en el qual hauríem d'aprofundir més. En si representa més de mig segle de lluites cap a la legitimació d'un espai professional i científic propi, potser com el que succeeix encara en els nostres dies. Amb un recorregut històric de cent trenta anys, les revistes científiques de l'activitat física i l'esport representen, encara a Espanya, un espai jove i poc consolidat acadèmicament (Villamón, Devís, Valencia, & Valenciano, 2007).

Per al reconeixement científicotècnic de l'educació física va ser necessari que en l'àmbit acadèmic i professional poguessin validar-se els coneixements en el marc de la comunitat científica, a fi d'establir debats científics i doctrinals entre els antics i nous coneixements. La refutació i validació del coneixement entra de ple en el periodisme científic que es manifesta a les vessants de divulgació científica i professional (Olivera, 2011).

A banda de la producció llibrera de l'educació física i la gimnàstica vuitcentista —destinada a un sector minoritari—, la propaganda del moviment gimnàstic i de l'educació física va tractar d'obrir-se espai en les publicacions periòdiques de l'època: periòdics de notícies, revistes de societat, de *sport*, d'educació, de higiene de l'exèrcit, etc. Les primeres notícies sobre educació física van aparèixer en forma d'articles en la premsa local de notícies. Es tractava de raonar i difondre els beneficis de l'exercici corporal. Els articulistes eren metges, professors de gimnàstica, militars, pedagogs i alguns aficionats, que des dels seus àmbits professionals van anar presentant coneixements. Amb la proliferació de gimnasos en l'últim terç del segle XIX, l'aparició d'articles propagandístics va anar en augment en tot tipus de publicacions periòdiques. La necessitat dels nous professionals de la gimnàstica va obrir un espai professional d'acord amb les seves demandes, va animar la creació de revistes i premsa especialitzada, la qual era cada vegada més representativa, en una ciutadania que s'iniciava i s'identifi-

cava amb l'exercici físic i els *sports* (Torrebadella, 2011). Així mateix, l'educació física va ser un camp que va reclamar l'interès dels més importants pedagogs de l'època. Moltíssimes aportacions van quedar en els articles de *El Boletín de la Institución Libre de Enseñanza (BILE)* i *La Escuela Moderna*, fundada per Pedro de Alcántara García (1891), on va remarcar l'especial interès per ocupar-se de l'expressat “renaiement de l'educació física” (Fernández, 1998; Moreno, 1996).

Entre 1882 i 1936 hem rescatat informació d'aquelles publicacions periòdiques considerades com les primeres revistes científicotècniques i professionals pròpies de l'educació física. És a dir, d'aquelles revistes que van ser editades amb l'objectiu d'enriquir diferents aspectes de la professió gimnàstica i de contribuir en la divulgació científica, tècnica i doctrinal de l'educació física.

Per contextualitzar l'espai temporal en què es van desenvolupar les publicacions o revistes, hem dividit el període d'estudi en quatre èpoques que concreten i justifiquen importants canvis institucionals de l'educació física espanyola (*taula 1*):

- Primera època (1882-1891). La institucionalització professional de l'educació física.
- Segona època (1892-1899). La reorganització institucional de l'educació física.
- Tercera època (1900-1920). La crisi institucional de l'educació física.
- Quarta època (1920-1936). La popularització de les pràctiques gimnàstiques i esportives i la reorganització nacional de l'educació física.

Primera època (1882-1891). La institucionalització professional de l'educació física

En un escenari centrat principalment a la capital espanyola, aquesta primera època es caracteritza per la funció que va exercir la premsa especialitzada de la gimnàstica, amb motiu d'oferir suport a la creació de l'Escuela Central de Profesores i Profesoras de Gimnàstica (ECG, 1883-1887), constituïda per la Llei de 9 de març de 1883, primera llei de l'educació física espanyola (Zorrilla, 2002). Així mateix, coincidint amb l'obertura oficial de l'ECG, es constitueix una de les societats més emblemàtiques: la Sociedad Gimnástica Española

Any	Revistes entorn de l'educació física	Any	Esdeveniments institucionals de l'educació física
1882	<i>El Gimnasta Español</i> i <i>El Gimnasio</i> (Madrid)	1883	Llei de 9 de març de 1883 de creació de l'Escuela Central de Gimnasia
1886/1887	<i>Ilustración Gimnástica</i> (Bilbao)	1887	Obertura de l'Escuela Central de Gimnasia Sociedad Gimnástica Española
1890	<i>El Gimnasio</i> (Barcelona)	1891	Asociación de Profesores y Profesoras Oficiales de Gimnástica
1895/1897	<i>La Regeneración Física</i> (Madrid)	1896	Restabliment de les càtedres de Gimnàstica als instituts d'ensenyament secundari (Reial Decret de 14 d'octubre de 1896, dictat pel ministre Aureliano Linares)
1897/1910	<i>Los Deportes</i> (Barcelona)	1897 1898	Societat Catalana de Gimnàstica Federación Gimnástica Española Liga por la Regeneración Física Nacional
1899	<i>La Educación física nacional</i> (Madrid)	1901 1902	Liga Madrileña de la Educación Física Reorganització de l'Asociación de Profesores y Profesoras Oficiales de Gimnástica
1917	<i>Suecia</i> (Madrid)	1917	I Congreso Nacional de Educación Física, sota el patronat de S. M. el rei Alfons XIII
1919	<i>La Educación Física</i> 1a època (Madrid)	1919 1920	Escuela Central de Gimnasia (1919) Primera participació oficial JJOO Anvers
1932	<i>La Educación Física</i> 2a època (Madrid)	1933	Escuela de Educación Física (1933)
1934	<i>Gimnástica</i> (FCG, Barcelona) <i>Gimnástica</i> (SGE, Madrid) S. A. F. (Madrid)	1933 1934	Unió Catalana de Federacions Esportives Acadèmia d'Educació Física de Catalunya

Taula 1

Relació cronològica entre les revistes i els esdeveniments més destacats en el procés d'institucionalització de l'educació física espanyola

(1887). I amb el fracàs institucional de l'ECG, es crea la Asociación de Profesores Oficiales de Gimnástica (1891).

En aquesta època van ser publicades a Madrid *El Gimnasio* (1882) i *El Gimnasta Español* (1882) i, a Bilbao, *La Ilustración Gimnástica* (1886-1887), revistes que van tenir un abast nacional, ja que podien ser adquirides per subscripció en qualsevol punt d'Espanya. Aquestes primeres publicacions van ser promogudes gràcies als propietaris d'alguns gimnasos amb l'objecte de contribuir a l'empresa propagandística en pro de la cultura física. Els projectes van tenir molts problemes i en cap cas van ser una empresa fructífera per a la butxaca dels seus promotors. No obstant això, aquestes revistes van servir per mantenir el

contacte entre els professionals, intercanviar informacions, opinions, mantenir discussions i actualitzar coneixements tècnics en la matèria.

El 1882 van emergir a l'uníson a Madrid, *El Gimnasta Español* i *El Gimnasio*, les dues primeres publicacions identificades en l'àmbit específic de la professió gimnàstica. Lamentablement, l'èxit d'ambdues publicacions va ser truncat per la poca acceptació lectora a aquest tipus de temes, però també i, sobretot, per l'escassa cohesió del col·lectiu professional.

El primer número de *El Gimnasio*, amb subtítol *Revista de Educación Física y de Higiene*, va aparèixer l'1 de gener de 1882. Es tractava d'una publicació mensual que sortia cada primer de mes.¹

¹ La revista constava de 8 pàgines a dues columnes, i reservava l'última a publicitat, en la qual s'anunciaven, generalment, els gimnasos, sales d'esgrima i picadors (300 x 220 mm).

Estava dirigida facultativament per Marino Marcos Ordax i per José Sánchez de Somoano (1850-1913), que figurava com a director literari. El primer número va ser dedicat a Francisco Amorós i el segon al comte de Villalobos. L'aparició d'*El Gimnasio* volia cobrir la necessitat de vetllar per “l'educació física de l'home, de la qual n'és una conseqüència la salut pública i privada” (*El Gimnasio*, 1882, p. 2). A *El Gimnasio* es destaquen els articles d'ambdós directors, així com les freqüents informacions sobre la gimnàstica a França ofertes pel corresponsal Vicente López, president de la Sociedad Gimnástica Amorosiana en aquest país. Entre la temàtica tècnica se subratllen articles sobre la utilitat de la gimnàstica, l'equitació, l'esgrima, la gimnàstica de la dona, efectes fisiològics de l'exercici muscular, bibliografia gimnàstica, gimnàstica terapèutica, la gimnàstica entre els grecs, avantatges de l'educació física, etcètera. Així mateix descobrim els antecedents de la Sociedad Gimnástica Española per iniciativa d'Ordax. No obstant això, el 1882 Ordax va ser comissionat pel Govern per visitar els establiments gimnàstics de l'estranger, raó per posposar projectes institucionals i la publicació de la revista, que tan sols va publicar set números. Finalment, la Sociedad Gimnástica Española va ser constituïda el 1887, amb la presidència de Narciso Masferrer i el suport d'Ordax, que va cedir com a seu social les dependències del seu propi gimnàs al carrer del Prado, 10, el mateix any que s'inaugurava l'Escuela Central de Gimnástica, amb Ordax com a director.

L'1 de febrer de 1882 apareixia també a Madrid *El Gimnasta Español*, revista mensual dirigida per Ramón Fernández, subtitulada *Gimnástica en todas sus diversas aplicaciones*.² Els ideals de la publicació van ser consignats a propagar els principis teòrics i pràctics de l'ensenyament gimnàstic i, per a això, es va sol·licitar la col·laboració literària dels professionals. Assenyadament, en el primer número la direcció de la revista va anticipar el temor al possible fracàs, ja que l'aventura era concebuda com un repte davant la incomprensió popular per la literatura gimnàstica.

El Gimnasta Español va dedicar els primers números als diputats Fernando de Gabriel Ruiz de Apocada i a Manuel Becerra, principals artífexs polítics del Govern liberal que van facilitar la Llei de 9 de març de 1883. Després va mantenir un ampli desplegament d'informa-

cions entorn del desenvolupament i els esdeveniments de la professió gimnàstica a Espanya. A propòsit va incorporar les bibliografies d'aquells gimnasarques més reputats i actius del moment: Luciano Sampérez (Badajoz), Vicente Chust (València), Eusebio i David Ferrer (Barcelona), Emilio Castañón (Madrid), Salvador López (Sevilla), Manuel Piedra (Cadis), Eugenio Fernández (la Corunya) i Francisco Arjona (Puerto de Santa María). Va oferir “entrefilets” de notícies de l'estranger relacionades amb el moviment gimnàstic europeu. L'espai doctrinal es va completar amb articles de col·laboradors. El contingut tècnic i doctrinal era molt semblat a *El Gimnasio*, de manera que incorporava articles sobre la gimnàstica a Europa, els patins, la salut per mitjà de la gimnàstica, idees sobre la caça, gimnàstica, educació física, influència de la gimnàstica en el desenvolupament físic, projecte de llei que declarava oficial l'ensenyament de la gimnàstica, orígens de la gimnàstica, utilitat de la gimnàstica, la gimnàstica en la segona infància, la gimnàstica en el bell sexe i la necessitat de la gimnàstica per a les dones.

Ambdues revistes, malgrat les seves bones relacions i els mateixos estímuls i propòsits a fi de cobrir un espai professional inexistent, van sucumbir al poc èxit. Lamentablement, *El Gimnasio* només va poder publicar set números. *El Gimnasta Español* només va publicar dotze números, dos d'aquests al desembre de 1882. La curta permanència d'aquestes dues publicacions l'hem de preservar assenyadament amb una especial estimació. Oportunament van ser les portaveus de l'opinió crítica que va generar l'àmbit professional i van concretar de prop el seguiment del procés que va culminar amb l'aprovació de la llei que va donar origen a l'ECG i, posteriorment, amb l'oficialitat de l'educació física en l'ensenyament secundari.

Anys més tard va sorgir a Bilbao la *Ilustración Gimnástica* (1886-1887), subtitulada *Tratado Teórico-práctico de los principios y reglas de aplicación de la Gimnástica Médica, Higiénica y Ortopédica y todo cuanto se relaciona con la educación física*. Consistia en un assaig de revista quinzenal,³ que va tenir com a fundador i director el professor de gimnàstica Felipe Serrate Martínez (1831-1923). El caràcter de la revista va ser híbrid, ja que es trobava a cavall entre una publicació periòdica i un tractat de gimnàstica, que el director va considerar publicar en fascicles. L'autor va voler

² El format era de 8 pàgines a dues columnes (300 x 220 mm).

³ Infòlio major de 8 pàgines en cadascun dels 24 números.

que la revista fos portaveu del col·lectiu professional, i per a aquest objecte va destinar les primeres pàgines als articles remesos que es van ocupar de divulgar els avantatges de la gimnàstica reglamentada. Amb les entregues s'acompanyaven dos fulls litografiats amb figures d'exercicis gimnàstics. El primer número de la revista va aparèixer l'1 de març de 1886 i l'últim, el 15 d'agost de 1887. En total van ser 192 pàgines, que a més a més, contenien 41 làmines amb 331 figures gimnàstiques. A banda dels capítols escrits per Felipe Serrate (1899), apareixien articles dels professors de gimnàstica més destacats de l'època: David Ferrer (Barcelona), Salvador López (Sevilla), Emilio Castañón (Madrid), Eugenio Fernández (Saragossa), Francisco Moreno (Múrcia) o Juan Garratalá (Alacant). La majoria d'aquests articulistes incloïen en l'última pàgina anuncis dels seus gimnasos. Destaquem que la *Ilustración Gimnástica* seguia amb especial atenció els esdeveniments de la gimnàstica francesa, sobretot a partir dels contactes amb Eugenio Paz i el professor espanyol establert a França, López Tamayo. Un altre aspecte va ser l'especial seguiment que es va fer sobre els esdeveniments previs a l'obertura de l'ECG, publicant en els seus últims números el Reglament i els Programes. Singularment, la revista no va ser més que una estratègia per finançar el tractat teòric i pràctic de gimnàstica que Felipe Serrate tenia pendent des de feia alguns anys. No obstant això, col·lectivament la revista va representar un pas més cap a la institucionalització professional de l'educació física.

Una altra publicació —de la qual a penes tenim notícies— va ser *El Gimnasio*, una revista mensual de gimnàstica mèdica i higiènica editada a Barcelona que va aparèixer al gener de 1890 i que va ser dirigida pel doctor Pedro Cercós Palau, que així mateix ofería assistència terapèutica al gimnàs de Francisco Solé al carrer Montjuïc del Carmen, 3.⁴ Pedro Cercós —metge de l'Hospital de la Santa Creu— va ser membre fundador de l'Asociación Catalana de Gimnástica i el 1899 en va ser elegit president.

Tal com s'indicà més tard, aquestes incipients publicacions van contribuir a la propaganda pública dels professors de gimnàstica “fent que es divulgés la noció de l'art gimnàstic i que les persones amants del progrés social prestessin el seu suport a l'establiment de l'ensenyament de què es tracta, com a mitjà obligat i ineludible de la cultura pàtria” (García-Fraguas, 1895, p. 4).

Segona època (1892-1899). La reorganització institucional de l'educació física

Després de la supressió de l'ECG el 1892 —per raons pressupostàries del ministre Isasa— es va generar en el col·lectiu professional un llarg període de frustració, impotència i incertesa. El 1891, arran de l'imminent tancament de l'ECG, el col·lectiu es va reorganitzar constituint l'Asociación de Profesores y Profesoras Oficiales de Gimnástica —amb la presidència d'Ordax— com a defensa dels seus interessos i dels drets de formació adquirits oficialment amb la titulació. Respecte d'això, van ser molts els articles reivindicatius que en nom del col·lectiu i de l'abús professional es van publicar en tot tipus de premsa. En aquesta època, l'Asociación encara no tenia cap publicació específica i orgànica que li servís com a portaveu dels seus interessos. En aquesta situació, per cobrir la necessitat de reorganització col·lectiva de la professió i per institucionalitzar novament un procés de legitimació de l'educació física, van sorgir *La Regeneración Física* —València, 1895— i *Los Deportes* —Barcelona, 1897—; dues noves publicacions amb un declarat discurs regeneracionista.

La Regeneración Física (1895-1897), subtitulada *Revista higiènica y pedagógica de gimnástica, sports y juegos corporales*, —organisme de mestres i aficionats iberoamericans— primerament es va imprimir a València i, posteriorment, a Madrid. Dirigida pel doctor José Esteban García-Fraguas (1870-1908), va representar una de les propostes més interessants en el procés reivindicatiu de l'educació física oficial. Per a Climent (2001) va ser la primera revista científica especialitzada en l'exercici físic. En si consistia en una proposta que obeïa el propòsit d'habilitar oficialment un espai i un estatut professional dels professors i professores de gimnàstica (*La Regeneración Física*, 1895). Per això, entre els membres fundadors i accionistes es trobaven únicament aquells professors que tenien el títol oficial de gimnàstica, com José Esteban García, David Ferrer, Marcos Ordax, Marcelo Sanz, Adolfo Revuelta, Salvador López o Carlos César Fernández.

A Madrid, la redacció de la revista es trobava al Gimnasio de Marcelo Sanz i Marcos Ordax, al carrer Prado, 10.⁵ *La Regeneración Física* es dirigia especialment al

⁴ Cfr. *La Vanguardia*, 20 de gener de 1890, p. 2.

⁵ El format era d'un quadernet, habitualment de vuit pàgines (150 x 210 mm). El 1897 apareixen números que cobrien fins a 15 pàgines.

professorat de gimnàstica i tenia per objectiu dignificar els interessos de la professió, fent complir al Govern, primerament, l'establiment de l'obligatorietat de l'educació física en tots els centres d'ensenyament secundari. El sumari estava compost per diverses seccions —“Doctrinal”, “Polémicas”, “Picas y Planchas”, “Misceláneas”, “Sátiras”—, a més d'informacions generalment dedicades als esports. Entre els seus articulistes s'inclouïen els col·laboradors estrangers experts, com els professors F. La-grange, Ángel Mosso, G. Demeny i Ph. Tissié.

Sense incorporar publicitat i només amb les quotes de subscripció, l'últim número de *La Regeneración Física* va ser el 15 de setembre de 1897, moment en què la Redacció va finalitzar la feina divulgativa. La Redacció, dirigida per José Esteban García, David Ferrer i Marcelo Sanz, es va acomiadar amb una carta als professors de gimnàstica indicant-los l'àrdua feina feta per la lluita dels interessos de la professió i remarcant que, en l'àmbit col·lectiu, s'havia aconseguit “dignificar la professió i restaurar l'assistència obligatòria de les càtedres de Gimnàstica dels instituts —aconseguit això per Reial Decret de 14 d'octubre de 1896 i les Reials Ordres d'11 de maig i 27 de setembre del corrent any—”, demostrant que les lluites per la professió no eren sempre estèrils (*La Regeneración Física*, 1897, p. 8). El mèrit legitimador envers la professió del professorat d'educació física va ser producte de la feina reivindicativa, científica i divulgativa de la revista. Aquesta valoració va ser citada pel mateix director de la forma següent: “A la nostra revista i esforços mancomunats deu la professió el fet de veure's lliure. A nosaltres ens deu haver-la dignificat científicament a la càtedra, el llibre i la premsa, mercès a les duríssimes batalles mantingudes” (García-Fraguas, 1897, p. 2)

Amb el tancament de la publicació, García-Fraguas va organitzar i va liderar la Liga por la Regeneración Física Nacional, constituïda per professors oficials de gimnàstica d'Espanya i Amèrica, arran del IX Congreso Internacional de Higiene y Demografía celebrat a Madrid el 1898. La Liga es va encarregar d'elevat peticions professionals al Govern a fi de millorar el perfil estatutari del professor de gimnàstica i aconseguir millores en la impartició de l'assignatura (García-Fraguas, 1899).

El relleu institucional de les reivindicacions del professorat de gimnàstica va ser pres des de Barcelona

per la revista quinzenal il·lustrada *Los Deportes* (1897-1910).⁶ La revista estava dirigida pel nouvingut de Madrid Narciso Masferrer (1867-1941), aleshores ànima i artífex dels principals projectes de l'època regeneracionista de l'educació física. Tal com citava Navarro (1916): “Espanya ha tingut en Narciso Masferrer una part principalíssima en el ressorgiment dels exercicis atlètics, i amb aquest, el renaixement de la cultura física” (p. 235).

Los Deportes va ser la primera revista merament esportiva en tots els seus matisos i la més important del seu gremi.⁷ Incorporava totes les pràctiques esportives de l'època: gimnàstica, ciclisme, rem, vela, esgrima, caça, pilota, tir, polo columbòfil, automobilisme i el *foot-ball*. S'esmentava que el “diari que amb tanta il·lusió i tant d'afecte hem creat ha de dedicar-se, més que a la defensa, al perfeccionament, desenvolupament, a la propaganda de tots, absolutament tots els esports” (Masferrer, 1897, p. 18). El primer número va sortir l'1 de novembre de 1897 i es declarava òrgan del Real Club de Regatas de Barcelona, del Club Velocipédico i de l'acabada de crear Asociación Catalana de Gimnàstica però, a més a més, es proposava “auxiliar amb tenacitat i energia en les seves justíssimes pretensions el professorat oficial de gimnàstica, objecte molt principal de les nostres simpaties” (*Los Deportes*, 1897, p. 2). Així s'oferien les columnes de la revista a favor dels professors de gimnàstica, indicant que a *Los Deportes* “hi cap tot el que tendeixi al foment de l'educació física” (Ferrer, 1897, p. 2). *La Regeneración Física* va oferir una benvinguda a *Los Deportes*: “Amb aquest seran dos els òrgans amb què compta la gimnàstica espanyola per a la seva defensa i propaganda” (*La Regeneración Física*, 1897, núm. 5, p. 9), però es lamentava de la seva falta d'interès per comprendre els afers doctrinals i científics de l'exercici de la professió gimnàstica. No obstant això, aquesta apreciació no va ser certa. *Los Deportes* va mantenir una especial preocupació a salvaguardar els interessos del professorat oficial de gimnàstica. Això es va evidenciar en una amalgama d'articles que tractaven de denunciar i combatre puntualment tots els abusos que patia la professió. Després de la desaparició de la *Regeneración Física* —a l'agost de 1897—, *Los Deportes* va ser l'únic portaveu en què el professorat de gimnàstica

⁶ Va disposar habitualment d'unes 16 pàgines (119 x 340 mm). La contraportada i les quatre últimes pàgines estaven dedicades a la publicitat. El 1899, *Los Deportes* va deixar de ser quinzenal i va passar a setmanari.

⁷ La difusió de la revista arribava a nombroses ciutats amb delegacions a càrrec de professors oficials de gimnàstica i membres de la Federación Gimnástica Española.

va poder expressar-se lliurement. Aquesta representació es va concretar a partir de l'1 de març de 1898, quan Narciso Masferrer va fer des d'aquestes pàgines una crida per constituir una confederació nacional de les associacions gimnàstiques, que aleshores va conduir a la creació a Madrid, en aquest mateix any, de la Federación Gimnástica Española (FGE). *Los Deportes* va ser considerat òrgan portaveu d'una federació de què participaven la immensa majoria dels professors oficials de gimnàstica (Lagardera, 1992). Les oficines es trobaven al carrer Montjuïc del Carmen, 5, en el mateix Gimnasio de Francisco Solé, on es trobava l'Asociación Catalana de Gimnástica.

La revista tenia seccions fixes dedicades als esports més en voga. Quant a l'educació física, es destacaven importants articles reivindicatius de la professió enviats per reconeguts professors de tot Espanya. No obstant això, *Los Deportes* va voler convertir-se en una premsa esportiva d'altura comparant-se amb les millors revistes de l'estranger. Deien sobre això que es tractava de portar una “empresa de gegants” per contribuir a “regenerar aquesta decrepita raça” (*Los Deportes*, 1901a; *Los Deportes*, 1901b). A partir del nou segle les preocupacions per l'exercici de la professió gimnàstica van anar perdent insistència i la percepció per l'esport va anar prenent major consideració. El 1903 el subtítol de la revista era *Propagador de la Educación Física y Cultura Nacional. Apología de los ejercicios corporales. Eco de las sociedades de sport. Revista semanal ilustrada, única en su clase de España*, però el 1904 el subtítol es va reduir a *Revista de educación física y cultura nacional*. El 1906 era *Revista de Cultura Física, Fotografía y Turismo*. L'últim número va aparèixer el 15 de juliol de 1910. Llavors tenia com a subtítol *Revista española ilustrada de automovilismo, ciclismo, aviación y de más deportes, turismo, educación física, etc.* i era òrgan oficial de diverses societats i de la Federación Catalana de Clubs de *Foot-ball*.

Tercera època (1900-1920). La crisi institucional de l'educació física

Al principi del segle xx, les revistes que defensaven i publicaven els interessos professionals de l'educació física perden predomini, ja que es confonen amb les revistes esportives. Com més protagonisme va adquirint

l'esport, paradoxalment menys interès es concedeix a l'educació física. Aquesta situació arriba a l'extrem que en finalitzar la primera dècada del segle xx les revistes de l'esport gairebé han perdut els objectius comuns de l'educació física, i pràcticament s'ocupen dels esdeveniments esportius. En aquest context a penes s'adopta una organització institucional que garanteixi una educació física general. Per aquesta raó, es denunciava que la població espanyola físicament llanguia i perdia el ritme respecte al desenvolupament que estaven aconseguint els països més avançats d'Europa.

En els primers anys del segle xx va existir una important transformació de les revistes dedicades a l'entreteniment. El canvi es va notar amb el nou model d'oci, que a mesura que s'anava implantant l'afició als *sports*, era acompanyat amb noves capçaleres de premsa esportiva. Encara que al principi aquestes publicacions tractaven la “propagandística incansable de tot allò que pugui contribuir a la regeneració física, a l'afició pels jocs atlètics tan saludables per a la joventut” (*Gran Vida*, 1903, p. 1), amb el temps es van oblidar de les reivindicacions professionals del sector i es van entregar exclusivament a la vida social esportiva. Entre aquestes publicacions, s'ha d'encomiar l'excepció del *Mundo Deportivo*, que va mantenir un caràcter popular i reivindicatiu pels problemes de l'educació física i el seu professorat. Aquest rotatiu, avui degà de la premsa esportiva espanyola, fundat per Jaime Sala i dirigit per Narciso Masferrer, deia que naixia amb el fi primordial de lluitar per “la cultura física, per la somiada i lloada regeneració física” (*El Mundo Deportivo*, 1 de febrer de 1906, p. 1).

No obstant això, al principi del segle xx va prendre protagonisme *La Educación Física Nacional*, subtitulada *Revista mensual: Ciencia, Pedagogía, Sociología, Literatura, Higiene, Educación Física, Esgrima e Instrucción Militar*, que va néixer a Madrid, al novembre 1899, a l'empara de la Asociación de Profesores y Profesoras Oficiales de Gimnástica, primera entitat que va defensar corporativament els drets dels professors i professores de la clausurada ECG.⁸

El projecte de la revista es va realitzar gràcies a l'esforç dels senyors Sanz —pare i fill—, coneguts professors de gimnàstica. Tal com ja va indicar Pastor (1997), el 1902 la revista va passar a ser portaveu oficial de la Asociación de Profesores y Profesoras Oficiales de Gimnástica, que es va ubicar al carrer del Prado, 10, al Gimnasio de Marcelo Sanz Romo (1859-1942),

⁸ Solia tenir unes 8 pàgines (222 x 331 mm)

El Gimnasio, núm. 1, 1 de febrer de 1882

La Educación Física, núm. 1, juny de 1932

Gimnàstica, núm. 2 segon trimestre de 1934

Portada de la revista Gimnàstica, abril de 1935

Revista S. A. F., núm. 26, juliol de 1936

Mariano Marcos Ordas

Felipe Serrate Martínez

José Esteban García-Fraguas

Marcelo Sanz Romo

Francisco Bartrina Costa

Augusto Condo González

que es va ocupar de dirigir-ne la redacció. No obstant això, la revista va participar de veritables compromisos i va deixar de publicar-se a la fi de 1904, completant una primera època (Marín, 2009). Després d'un període d'interrupció, a l'octubre de 1905, en va aparèixer el número 48, que va marcar una segona època que va finalitzar a l'agost-setembre de 1906. En aquesta ocasió es va subtítular *Revista de Pedagogía, Sociología, Higiene, Gimnástica, Esgrima, Sport e Instrucción Militar*, i la direcció va continuar de part de Marcelo Sanz. En aquest període es va destacar una intensa campanya en la reivindicació dels jocs nacionals, enfront de la moda dels *sports* estrangers (Sanz, 1905). Lamentablement, els problemes de finançament van impedir la continuïtat del projecte (Marín, 2009).

Durant algun temps, els professors de gimnàstica o d'educació física no van tenir un espai propi de representació i es van dedicar a publicar articles tècnics i d'opinió en tot tipus de publicacions. En aquest sentit, va ser admirable la feina propagandística en la divulgació doctrinal i la permanent denúncia de l'abandó que patia l'educació física a Espanya. En poc de temps, partidaris de l'educació física i l'esport van iniciar camins divergents. Uns es van centrar en els afers de l'educació física general i la gimnàstica, en canvi altres es van proclamar propagandistes de les pràctiques esportives.

A partir de 1910 es van intensificar les seccions de “notes esportives” en gairebé tots els diaris de notícies. També les revistes literàries, les de societat o magazins van presentar habituals notes i articles sobre els esdeveniments esportius de moda. La premsa pròpiament esportiva va superar una primera fase embrionària i va iniciar un camí cap a la consolidació. En el cas de Barcelona, on l'esport havia aconseguit elevats índexs de protagonisme, el 1911 existien cinc rotatius especialitzats: *Mundo Deportivo*, *El Sport*, *Sporting*, *Stadium* i *Eco de Sports*. Això va possibilitar la creació, a iniciativa de Narciso Masferrer —director del *Mundo Deportivo*— del primer Sindicato de Periodistas Deportivos, organisme que va ser decisiu en la institucionalització de l'esport espanyol (Navarro, 1916, p. 13-18).

Abans d'arribar al boom dels anys vint, Narciso Masferrer citava que la gegantina feina de propaganda esportiva ja estava donant sorprenents fruits (Navarro, 1916). En pocs anys s'esmentava que els diaris i revistes esportius s'havien multiplicat extraordinàriament (*Madrid-Sport*, 1919). En aquest context, en el qual l'esport va marcar un domini de l'educació física, facilitat per sectors pedagògics influents com la

Capçalera de la primera pàgina de *La Regeneración Física*, 1897

Capçalera de la primera pàgina de *La Ilustración Gimnástica* (1886-1887)

Capçalera de la revista *Los Deportes*, 1904

Institución Libre de Enseñanza o els col·legis de les congregacions catòliques, va ser difícil dur a terme una iniciativa que fos diferent dels models periodístics emergents.

Al gener de 1917 va aparèixer a Madrid el primer número de *Suecia*, subtitulada *Revista mensual de Educación Física Integral, Fisioterapia y Cirugía Ortopédica*. Es tractava d'una iniciativa del doctor Francisco Bartrina Costa, propietari i director de la revista, que va comptar amb la col·laboració dels doctors Tomás Bergamín i M. Hernández Briz.⁹ La Redacció es trobava a la mateixa Clínica Suecia, propietat del doctor Bartrina, carrer Independencia, 8, on s'impartien “cursos complets d'educació física integral per a ambdós sexes”. El primer número —l'únic que hem pogut revisar— va aparèixer en el moment en què “el problema de l'educació física” s'estava plantejant a Espanya amb la voluntat d'organitzar el I Congrés Nacional d'Educació Física. Així ho entenia el doctor Bartrina, que amb *Suecia* volia contribuir a nodrir l'obra espanyola amb “totes aquelles experiències científiques i pedagògiques que ha cristallitzat ja en el progrés d'altres nacions” (Bartrina, 1917, p. 3). La revista es presentava com un mitjà de difusió que oferia un espai d'opinió a les autoritzades veus científiques de l'educació física europea. Per a aquest fi, disposava de diverses seccions que tractaven la gimnàstica pedagògica i la militar, jocs i esports, higiene escolar, gimnàstica mèdica i massatge, cirurgia ortopèdica i reeducació fisicoprofessional per a invàlids. En aquestes seccions, el doctor Bartrina comptava amb la col·laboració de destacades aportacions, sobretot portaveus del mètode de gimnàstica suec, en aquell moment el més divulgat a Espanya (Torrebadella, 2000).

El 1919 apareixia a Madrid *La Educación Física*, subtitulada *Revista pedagógica ilustrada dedicada al Magisterio, al Ejército y Armada y a los Deportistas*.¹⁰ Es tractava d'una revista mensual fundada i dirigida pel capità Augusto Condo González que es distribuïa fins i tot a l'estranger. La revista estava especialitzada en la pedagogia de l'educació física i tractava diferents àmbits de la gimnàstica: escolar, militar, domèstica, per a la dona i l'adult. Així mateix, s'ocupava de la higiene, els esports, en especial de l'alpinisme, i de notícies diverses. El contingut era excel·lent, tant per la varietat dels temes com la qualitat dels seus articles i els sectors professionals en què incidia. En els articles es constata

un to divulgatiu i propagandístic que incidia en un moviment renovador de l'educació física en tota la seva extensió. Així es van tractar les obres de personalitats internacionals com P. H. Ling, Francisco Amorós, Georges Hebert o G. Demeny. Es van publicar conferències sobre autoritats acadèmiques com els doctors Joaquín Decref, César Juarrós i José Gómez Ocaña. *La Educación Física* es va destacar per la seva duresa crítica. Amonestava les diferents actuacions del Govern, la indiferència d'aquest amb els deures de la “regeneració racial i de la pàtria”, ja que els polítics havien ignorat per complet les iniciatives de l'organització del frustrat I Congrés Nacional d'Educació Física, previst per a 1916. Es reclamava una millora de la política militar, sobretot pel que fa a l'organització de l'educació física, posant l'exemple d'altres països (*La Educación Física*, 1919). Miguel Primo de Rivera (1919) reprenia la falta d'educació física en l'Exèrcit, ja que en les casernes no es feia compliment del Reglament oficial, i es lamentava de la falta de cultura física del ciutadà en el moment del seu ingrés a files. L'opinió més crítica de l'educació física militar demandava amb urgència la creació d'un centre nacional d'educació física militar. Sobre aquestes demandes es notava la influència de la Primera Guerra Mundial i de l'aportació de la gimnàstica natural del tinent de la Marina francesa George Hebert, que s'exposava com a exemple en la preparació física del soldat. Singularment, la revista i el capità Condo van ser els principals valedors del mètode natural d'Hebert, oposant-se al sistema suec, que havia estat adoptat oficialment per l'exèrcit i popularitzat a instàncies mèdiques i pedagògiques. En aquest mateix any, els desitjos de *La Educación Física* van ser satisfets amb la creació, per la Reial Ordre de 29 de desembre de 1919, de l'Escuela Central de Gimnasia para el Ejército, institució que va capitalitzar durant un llarg període l'orientació del sistema d'educació física nacional (Escuela Central de Gimnasia, 1924).

La Educación Física només va publicar set números, sis de gener a juny i un al desembre. Al cap d'un any, la publicació tenia veritables compromisos per subsistir i afegia: “els temps són molt dolents” (*La Educación Física*, 1919). Només amb les subscripcions pròpies, sense anunciants i sense ajudes oficials no s'aconseguia el finançament per mantenir la revista, la qual cosa va provocar la seva ràpida desaparició.

⁹ Tenia 24 pàgines (130 x 200 mm).

¹⁰ Prop de 32 pàgines sense numerar (270 x 195 mm).

Quarta època (1920-1936). La popularització de les pràctiques gimnàstiques i esportives i la reorganització nacional de l'educació física

A partir dels anys vint una progressiva consolidació de l'associacionisme gimnàstic i esportiu impulsat per les pràctiques populars i l'espectacle es va anar estenent per tota la geografia provocant l'aparició d'una onada de setmanaris esportius (Pujadas & Santacana, 1997). Així mateix, l'esport arribava a gairebé totes les publicacions periòdiques (Leonidas, 1928).

Durant la Dictadura de Primo de Rivera va existir una habitual censura de premsa, un aspecte que va limitar l'opinió crítica que havia caracteritzat les etapes anteriors. En aquest període, la projecció i direcció de l'educació física es va facultar a l'Escuela Central de Gimnasia de Toledo (1919-1936), organisme que va servir als interessos del dictador per dirigir i controlar l'organització de l'associacionisme esportiu nacional.

El final de la Dictadura va acabar amb la censura i va concedir una major llibertat al periodisme esportiu dels anys trenta. En la Segona República van néixer a Madrid populars rotatius com *As* (1932) o *El Campeón* (1932). A Barcelona es consolidava *El Mundo Deportivo*, que apareixia ja com a diari. La nova premsa esportiva va orientar la major part de la informació a l'esport espectacle i de masses, en especial al futbol i a la boxa, però eventualment també es va ocupar dels problemes de l'educació física. A hores d'ara, la premsa esportiva ja havia superat les etapes d'apostolat i era concebuda com un negoci cada vegada més competitiu i professionalitzat. A més a més, pràcticament tots els diaris de difusió nacional disposaven de seccions esportives especialitzades. Tal com citava Rico (1930, p. 183), l'“*sport*, pa de cada dia, especialment en els últims temps d'apoliticisme, ha estat la salvació de l'interès de la premsa diària”. No obstant això, en aquest nou escenari l'educació física reclamava el seu propi espai tècnic i professional.

El 1932, després de dotze anys d'absència, es va reprendre la segona època de *La Educación Física*, que continuava sent una revista profusament il·lustrada, amb el subtítol *Estudios críticos, pedagógicos y científicos sobre gimnasia, deportes e higiene. Dedicado a los Centros de Enseñanza, al Ejército, a los deportistas y a*

todos los educadores de la juventud. Novament *La Educación Física* es posicionava com l'única revista portaveu del sector.¹¹ Encara dirigida per August Condo, va mantenir el propòsit d'abanderar les reivindicacions professionals.¹² En el primer número, en un article titulat “Una revolució que falta per fer”, el director marcava un decàleg d'aquells projectes que urgien a l'educació física espanyola: creació de parcs i camps per a jocs infantils, foment de les activitats corporals extraescolars per les tardes, creació de gimnasos en totes les universitats, creació de gimnasos municipals per a la joventut obrera, organització de campaments d'estiu, organització de la instrucció premilitar en totes les universitats, creació d'instituts d'educació física en les Facultats de Medicina, enviament de pensionistes a estudiar els sistemes d'educació física estrangers, subvencions a les societats gimnàstiques declarades d'utilitat pública, i prohibició d'entregar certificats d'aptitud de l'assignatura de gimnàstica sense examen personal.

Quant als continguts, la revista va seguir la línia marcada en la primera època, però concedint protagonisme als esdeveniments i temes esportius. Un exemple va ser el número 7 de 1934, dedicat íntegrament al Campionat Mundial de Futbol a Itàlia.

Destaquem que a *La Educación Física*, Augusto Condo sol·licitava amb urgència la creació d'una Escuela Civil de Educación Física o la creació d'Instituts d'Educació Física a les Facultats de Medicina de les universitats amb l'objecte de “nodrir el professorat d'educació física de les Escoles Normals, instituts i universitats” (Condo, 1932, p. 3). Aquesta sol·licitud va ser atesa al cap de poc amb la constitució de l'Escuela Nacional de Educación Física de San Carlos, la dependència de la qual va ser a càrrec de la Facultat de Medicina i de la Secció de Pedagogia de la Facultat de Filosofia i Lletres de Madrid.¹³

Al març de 1934 van sorgir dues noves publicacions que, amb el mateix nom, van atendre la representació del moviment gimnàstic. Ambdues es van declarar portaveus de l'educació física i van mostrar un interès doctrinal i tècnic. En aquestes revistes podem comprovar com els professors d'educació física no van deixar de denunciar els abusos professionals, l'intrusisme i la falta d'una política que organitzés un veritable pla nacional d'educació física. Tant a Barcelona com a

¹¹ Solia tenir unes 44 pàgines (270 x 195 mm).

¹² D'aquesta segona època, almenys es coneixen set números fins a setembre de 1934.

¹³ Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, Decret de 12 de desembre de 1933 (*Gaceta* núm. 38, 14-4-1933).

Madrid, aquestes publicacions van representar l'emergència del popular associacionisme gimnasticoesportiu.

Gimnàstica va ser una publicació trimestral il·lustrada de la Federació Catalana de Gimnàstica (FCG), el primer número de la qual va aparèixer en el primer trimestre de 1934. Es considerava com la primera revista en llengua catalana que es dedicava íntegrament a l'educació física. S'ocupava de les discussions doctrinals i tècniques de l'educació física però, a més a més, es presentava amb el desig d'establir-se com a òrgan portaveu de totes les federacions esportives de Catalunya i de l'acabada de crear Unió Catalana de Federacions Esportives (*Gimnàstica*, 1934, núm. 1). Els dos únics números consultats tenen, com a direcció la Comissió de Publicacions del Consell Federal de la FCG integrada per Tomàs Borràs, Joan Roca i Sebastià Ayxelà.¹⁴ El sumari del primer número estava compost per articles dels doctors Juan Soler Damians i Joaquín Ral Banús, a més d'un breu resum sobre els objectius que pretenien assumir l'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya i la Unió Catalana de Federacions Esportives. En el número 2 es van incorporar nous articles i la continuació dels articles dels doctors anteriorment esmentats.

A Madrid apareixia *Gimnàstica*, revista mensual il·lustrada que va representar l'òrgan oficial de la Sociedad Gimnástica Española (SGE), dirigida en aquella època pel professor Antonio Paso.¹⁵ A banda de tractar les notícies de la SGE, la revista incorporava destacats articles d'opinió i formació de reconegudes autoritats de l'educació física com el professor Andrés Schwarz o els doctors César Jurrás i Luis Ferreras.¹⁶

En aquesta mateixa època es va publicar *S. A. F.* (*Salud, Agilidad, Fuerza*), una revista mensual promoguda per l'Escuela Central de Gimnasia de Toledo, però que s'editava a Burgos.¹⁷ El primer número va aparèixer el 1934, en què es van publicar 7 números. El 1935 s'en van publicar 12 números i 7 més fins a juliol de 1936, i es va deixar de publicar a partir de la Guerra Civil. Van figurar-ne com a directors, els professors d'educació física J. Agut i Miguel Escario. Entre els articulistes, van destacar els professors de l'Escuela Central de Gimnasia, en especial Ricardo Villalba, Joaquín Agulla i F. J. Fernández Trapiella, representants militars i institucionals que al principi del període franquista van organitzar

el Colegio Nacional de Profesores de Educación Física, integrat en la Delegación Nacional de Deportes. El 1949 es va publicar el primer número de la *Revista Española de Educación Física*, els tres primers articles del qual corresponen als militars anteriorment esmentats. Durant la postguerra, aquests van ser els encarregats de facultar l'adoctrinament tècnic i ideològic de l'educació física, així com del moviment esportiu nacional que va dirigir el general José Moscardó.

Les revistes professionals i científiques i la seva contribució al procés d'institucionalització de l'educació física espanyola

Les publicacions que acabem de presentar, sens dubte, representen els pilars ideològics i doctrinals de l'educació física espanyola. Destaquem especialment com a pròpies de la professió *El Gimnasio* (1882), *El Gimnasta Español* (1882), *La Ilustración Gimnástica* (1886-1887), *La Regeneración Física* (1895-1897), *La Educación Física Nacional* (1899 i 1905), *La Educación Física* (1919 i 1932) i *Gimnàstica* (1934). Aquestes revistes especialitzades tenien un caràcter professional mixt, és a dir, van ser informatives, reivindicatives, divulgatives i tecnocientífiques. Una de les característiques més notables va ser la seva curta vida, perquè cap d'aquestes no va superar més de cinc anys. No obstant això, considerant el conjunt durant més de mig segle, aquestes revistes van representar el col·lectiu professional de l'educació física i són una primera font per percebre el sentir d'aquest. Encara que la seva presència va ser aïllada i sense continuïtat temporal, les revistes són el testimoni de l'anomenat “apostolat” de l'educació física i de les seves pretensions o afany per organitzar un espai professional nou, on estaven en joc importants objectius. En molts casos, no va ser casual la coincidència dels promotors de les revistes amb la majoria dels projectes institucionalistes de l'educació física. La seva influència va aconseguir projectes legislatius, va aixecar pedres institucionals i va influenciar corrents doctrinals.

En aquest context, també hem de considerar altres publicacions de l'àmbit esportiu, que van ajudar a resoldre els anomenats problemes de l'educació física.

¹⁴ Tenen un format de 13 pàgines il·lustrades (200 x 280 mm).

¹⁵ *El Gimnasta* (1887), creada per Narciso Masferrer, va ser la primera revista que representava l'òrgan de la Sociedad Gimnástica Española, però al cap de nou mesos va deixar de publicar-se per falta de recursos. En el nostre cas no n'hem pogut veure cap número.

¹⁶ Va disposar d'unes 20 pàgines il·lustrades (170 x 237 mm).

¹⁷ Format de 42 pàgines (210 x 155 mm).

Especialment destaquem *Los Deportes*, primera revista que va obrir el camí cap a la popularització d'una premsa esportiva especialitzada, i *El Mundo Deportivo*, avui degà de la nostra incipient premsa esportiva. No és intranscendent esmentar que, paradoxalment, la progressiva popularització de les publicacions esportives va limitar i va enfosquir el desenvolupament de les publicacions professionals de l'educació física. Com molt bé va citar Hebert (1925), l'esport s'havia convertit en el detractor de l'educació física. No obstant això, a partir d'aquestes publicacions es va oferir cobertura al procés d'institucionalització de l'educació física. Respecte d'això, no seria gratuït atribuir-los la poderosa influència que van exercir en la creació dels principals projectes institucionals: Llei de 9 de març de 1883, Escuela Central de Gimnástica (1887), Asociación de Profesores y Profesoras Oficiales de Gimnástica (1891), primeres càtedres de Gimnástica als instituts d'ensenyament secundari (1896), Federación Gimnástica Española (1898), Escuela Central de Gimnástica (1919) i Escuela de Educación Física (1933). (Taula 1)

Sens dubte, les revistes especialitzades de l'educació física van tenir com a funció la difusió del coneixement tècnic, la divulgació de les idees i la cohesió ideològica i doctrinal de la professió. Així mateix, van ser un grup de discussió, en el qual es van reflectir els problemes del col·lectiu professional.

En la conseqüència que aquest estudi aporta nous coneixements que són indispensables per reinterpretar i valorar la genuïna contribució de l'anomenat “apostolat” de l'educació física, hem de concloure incorporant aquelles principals preocupacions o objectius que es van reivindicar amb major freqüència en el conjunt de les revistes; d'alguna manera, va ser tot un programa polític i regeneracionista que volia: impulsar el regeneracionisme físic com a mitjà per millorar la raça i garantir la màxima perfecció de les generacions futures; demostrar els avantatges de l'educació física com un mitjà a través del qual s'obtenen uns ciutadans físicament i moralment forts, alhora que un Estat potent i pròsper; insistir i persuadir per incorporar la dona en l'educació física, amb l'objecte de millorar els caràcters hereditaris de les futures generacions; acostar l'educació física al ciutadà com a mitjà de salut, oci, cultura, etc.; oficialitzar l'educació física en totes les etapes educatives; garantir la disponibilitat de recursos i mitjans per dotar de qualitat l'educació física escolar; assegurar la formació oficial d'un professorat específic d'educació física; millorar les condicions professionals del professorat de gimnàstica i la

garantia d'un estatut professional; incorporar l'educació física en l'exèrcit per garantir la força i resistència de les tropes i assegurar la protecció nacional; reclamar l'acció decidida del Govern en l'organització i ajuda de l'educació física i l'esport nacional.

En aquests objectius o *problemes de l'educació física* també es descobreix la impotència i la frustració d'un col·lectiu, que va haver de suportar la poca reciprocitat de les institucions públiques o del Govern. Tot el que va succeir respecte d'això va ser un desordenat pelegrinatge que va comportar un llarg i dur procés de lluites, d'obstacles i contradiccions, que com hem dit en iniciar l'article, potser encara continua.

Referències

- Bartrina, F. (1917). Suecia. Su necesidad. *Suecia* (1), 3-10
- Climent, J. M. (2001). *Historia de la rehabilitación médica. De la física terapéutica a la reeducación de inválidos*. Barcelona: Edika Med.
- Condo, A. (1932). Al reaparecer. Una revolución que falta por hacer. *La Educación Física* (1), 1-3.
- El Gimnasio. (1882). Nuestros propósitos. *El Gimnasio* (1), 2.
- Escuela Central de Gimnasia (1924). *Memoria de los cursos 1920, 1921 y 1923*. Toledo: Imp. del Colegio de María Cristina.
- Fernández, J. A. (1998). La educación física en el espacio peninsular. Inflexiones en su trayectoria. Historia desde el BILE. A *XVI Congreso Nacional de Educación Física* (pàg. 173-201). Facultades de Educación y Escuelas de Magisterio, Badajoz.
- Ferrer, D. (1897). Gimnástica. *Los Deportes* (1), 2.
- García, P. de A. (1891). El Renacimiento de la educación física. *La Escuela Moderna I* (7), 481-491.
- García-Fraguas, J. E. (1895). De la gimnasia escolar en los municipios. *La Regeneración Física* (4), 4-6.
- García-Fraguas, J. E. (1897). El profesorado español de titulares de Gimnástica. *La Regeneración Física* (7), 2-7.
- García-Fraguas, J. E. (1899). Por la gimnasia oficial y su dignificación. *Los Deportes* (8), 130-131.
- Gran Vida. (1903). Nuestros entusiasmos. *Gran Vida* (1), 1-2.
- Hebert, G. (1925). *El sport contra la educación física*. Barcelona: Imp. Mercantil.
- La Educación Física. (1919). Una buena política. *La Educación Física* (5), 6.
- La Regeneración Física. (La Redacción). (1895). A la opinión y a la prensa. *La Regeneración Física* (1), 1-3.
- La Regeneración Física. (La Redacción). (1897). A los profesores de Gimnasia. *La Regeneración Física* (9), 8.
- Lagardera, F. (1992). Introducción de la Gimnástica en el sistema educativo español. A *Congrés Internacional Educació, Activitats Físiques i Esport en una perspectiva històrica* (pàg. 82-93). Barcelona: Ed. Jordi Monés i Pere Solà.
- Leonidas (1928). *La prensa deportiva. A Llibre d'or del futbol català* (p. 504). Barcelona: Monjoia de B. Ribes Bancells.
- Los Deportes (La Redacción). (1897). Dos palabras. *Los Deportes* (1), 2.
- Los Deportes (1901a). En busca de la nueva savia I. *Los Deportes* (12), 179-180.
- Los Deportes (1901b). En busca de la nueva savia II. *Los Deportes* (13), 195-196.

- Madrid Sport (La Redacción). (1916). Cuatro Palabras. *Madrid Sport* (1), 1.
- Marín, E. (2009). D. *Marcelo Santos Sanz Romo, iniciador y propagandista de la educación física española: vida y obra*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Departamento de Didáctica.
- Masferrer, N. (1897). Los Deportes en España. *Los Deportes* (2), 18-19.
- Moreno, P. (1996). La Escuela Moderna, Pedro de Alcántara y la introducción de la educación física en los programas escolares (1891-1906). A *IX Coloquio Historia de la Educación. El currículum: Historia de una mediación socio cultural* (pàg. 121-130). Granada: Ediciones Osuna, Universidad de Granada.
- Navarro, E. (1916). *Álbum histórico de las sociedades deportivas de Barcelona*. Barcelona: Imp. José Ortega.
- Olivera, J. (2011). Análisis sobre la evaluación de las revistas científicas de la actividad física y el deporte. *DDxt-e Revista Andaluza de Documentación sobre el Deporte* (1), 1-13.
- Pastor, J. L. (1997). *El espacio profesional de la educación Física en España: génesis y formación (1883-1961)*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- Primo de Rivera, M. (1919). Educación física en el Ejército. *La Educación Física* (2), 24.
- Pujadas X., & Santacana, C. (1997). *L'esport és notícia. Història de la premsa esportiva a Catalunya (1880-1992)*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- Rico, P. (1930). *El "sport" en España. Amateurs y profesionales. Educación distracción y espectáculo*. Madrid: Ed. Javier Morata.
- Sanz, M. (1905). Sports Nacionales. *La Educación Física Nacional* (50), 1.
- Serrate, F. (1999). *La Ilustración Gimnástica*. Madrid: Dirección General de Deportes de la Comunidad de Madrid. (Introducció a càrrec de Manuel Vitoria)
- Torrebadella, X. (2000). Aproximació a una història de l'activitat física i l'esport mitjançant l'anàlisi de les fonts bibliogràfiques (1800-1939). *Apunts. Educació Física i Esports* (59), 11-20.
- Torrebadella, X. (2009). *Contribución a la historia de la educación física en España. Estudio bio-bibliográfico en torno a la educación física y el deporte (1800-1939)* (Tesi doctoral inèdita). Universitat de Lleida, Departament d'Història de l'Art i Història Social, Lleida.
- Torrebadella, X. (2011). *Repertorio bibliográfico inédito de la educación física y el deporte en España (1800-1939)*, Madrid: Fundación Universitaria Española.
- Villamón, M., Devís, J., Valencia, A., & Valenciano, J. (2007). Característica y difusión de las revistas científico-técnicas españolas de ciencias de la actividad física y el deporte. *El profesional de la información* 16(6), 605-615.
- Zorrilla, P. P. (2002). L'Escola Central de professors de gimnàstica (1887-1892) (1887-1892). *Apunts. Educació Física i Esports* (69), 6-16.